

Fecr Yayınları: 709

ZEMAŞERÎ'NİN İTİKÂDÎ GÖRÜŞLERİ

Hilmi Kemal ALTUN

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Editör
Doç. Dr. Fikret SOYAL

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
NY MATBAACILIK YAYINCILIK
KAĞITÇILIK TİC. VE SAN. LTD. ŞTİ.
Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA
Tel: (0533) 591 86 17 (Sertifika no: 50732)

1. Baskı: Ağustos 2023

ISBN: 978-625-6436-39-8

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1
Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

ZEMAHŞERÎ'NİN İTİKÂDÎ GÖRÜŞLERİ

Hilmi Kemal ALTUN

Ankara 2023

Hilmi Kemal ALTUN

1981 yılında Konya’da doğdu. İlköğrenimini 1990, orta-öğrenimini 1997 yılında Konya’da tamamladı. 2002 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde başladığı yüksek lisans eğitimini “Osmanlı Müelliflerince Yazılan Kazâ-Kader Risâlesi ve *Taşköprüzâde’nin Risâle fi’l-Kazâ ve’l-Kader* adlı Eseri” başlıklı tezi ile 2010 yılında tamamladı. 2012 yılında İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Kelâm bölümünde doktora eğitimine başladı. 2004-2017 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde İmam-Hatip olarak görev yaptı. 2017 yılında Adıyaman Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi’nin Kelâm bölümünde araştırma görevlisi olarak göreve başladı. 2019 yılında “Zemahşerî’nin Kelâmî Görüşleri” adlı çalışmasıyla doktorasını tamamladı. Yazar halen Adıyaman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi’nde Dr. Öğr. Üyesi unvanıyla görev yapmaktadır.

ÖN SÖZ

Düşünce tarihimizde aynı anda farklı ekoller üzerinde etkili olan ve bu etkisi asırlarca süren eser ve müellif sayısı azdır. Zemahşerî de bu anlamda önemli bir şahsiyettir. Nitekim *el-Keşşâf* adlı eseri, kendisinin mezhebi aidiyetinin bilinmesine rağmen farklı her itikadî mezhep tarafından itibar görmüştür. Bu yönüyle Zemahşerî de muhtelif fırkalar nezdinde eşine az rastlanan bir hüsn-i kabule ve mümtaz bir konuma sahip olmuştur.

Zemahşerî'nin, kaleme aldığı *Keşşâf* adlı tefsiri ile *Minhâc* adlı kelâma dair eserinden anlaşıldığına göre kendisi Mu'tezilî olmanın yegâne şartı olan usûl-i hamseyi kabul etmektedir. Ancak özgür düşünceyi savunan bir ekol olan Mu'tezile mensuplarının neredeyse her birinin bir ekol olduğu düşünüldüğünde Zemahşerî'nin hususi olarak ele alınması, hem mezhebin seyrinin bilinmesine hem de müellifin müstakil olarak düşüncelerinin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Zemahşerî'nin dildeki maharetine nispetle kelâm ilminde müstakil bir ekolün teşekkülünde rol alabilecek güçlü bir yanının olmadığını belirtmek gerekir. Zaten Zemahşerî'nin yaşadığı asır itibarıyla tarihi ve sosyolojik olarak Mu'tezile'nin böyle bir gücünden bahsetmek de zor görünmektedir. Buna rağmen neredeyse bütün düşünce ekolleri tarafından tanınan ve itibar edilen Zemahşerî'nin kelâma dair yaklaşımları hep merak konusu olmuştur. Bu bağlamda Zemahşerî'nin özellikle Mu'tezile'nin bakiyesi iki ekolden Behşemiyye ile Hüseyiniyye'den hangisine yakın olduğunu bilmek de önem arz etmektedir. Genellikle müfessir ve dilciliğiyle bilinen bir âlimin kelâmî yönünün aynı nispette bilinmiyor olması bu yönde bir çalışmanın yapılmasını gerekli ve önemli kılmıştır.

Yapılan bu çalışmada Zemahşerî'nin söz konusu ekoller arasındaki yeri başta olmak üzere, onun hakkında ileri sürülen birçok iddia üzerine durulmuştur. Özellikle Zemahşerî hakkındaki Şîlik

iddiası ele alınmıştır. Bu çerçevede müellifin nübüvvet ve bağlamında diğer din mensuplarına; imâmet bağlamında da Şîa'ya yönelik tenkit ve değerlendirmeleri son derece mühimdir.

Buna ilave olarak Zemahşerî'nin tasavvuf karşıtlığının mahiyeti ve boyutu, Mu'tezile'den tövbe edip i'tizâlî düşüncelerinden pişmanlık duyduğuna dair söylemlerin kaynağı ve sıhhati de tespit edilmeye çalışılmıştır. Özellikle Zemahşerî'nin felsefeye karşı bir tavır almasının tarihi ve sosyolojik arka planı ve bu bağlamda Mu'tezile'nin felsefeyle olan irtibatı masaya yatırılmıştır.

Öte yandan Zemahşerî'nin sem'iyat başlığı altında ele alınan birtakım akîdevî kavramlara yaklaşımı bağlamında Mu'tezile içindeki konumunu doğru anlama noktasında şu iki husus oldukça mühimdir. Birincisi Mu'tezile ekolü hakkında sünnî cenahtaki yerleşik genellemeci bakışın gözden geçirilmesinin gerekliliği ve önemi ortaya çıkmaktadır. İkincisi ise Zemahşerî'nin geleneksel ve katı Mu'tezilî düşüncüyü sürdürmediği bunun yerine sünnî İslâm toplumunda yaygın olan akîdeye doğru kısmen evrildiği görülmektedir.

Çalışmalarım boyunca tenkit ve önerileriyle desteklerini gördüğüm değerli hocam Doç. Dr. Fikret Soyal başta olmak üzere Prof. Dr. Ömer Aydın, Prof. Dr. Ramazan Yıldırım, Prof. Dr. Hamdi Gündoğar, Doç. Dr. Mustafa Selim Yılmaz hocalarıma minnet duygularımı arz ediyorum. Çalışmamın son şeklini almasında kendileriyle istişare ettiğim Dr. Öğr. Üyesi M. Yuşa Yaşar ve Doç. Dr. Güven Ağırkaya'ya teşekkür ediyorum.

Başta annem ve babam olmak üzere üzerimde maddi-manevi emeği olan bütün hocalarımı hayırla yâd ediyorum. Hayatta olanlara sıhhat ve afiyet, vefat edenlere rahmet diliyorum. Bütün bu süreçte sabır ve metanetle arkamda duran kıymetli eşime ve çocuklarıma teşekkür etmezsem vefasızlık etmiş olurum.

Gayret bizden tevfiğ Allah'tandır.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	5
GİRİŞ	11
1. Konunun Önemi	11
2. Çalışmanın Kapsamı	15
3. Çalışmanın Yöntemi, Sınırları ve Amacı	17
4. Çalışmanın Kaynakları	19

BİRİNCİ BÖLÜM

A. Zemahşerî'nin Hayatı ve Edebî Kişiliği	23
1. Hocaları	33
2. Öğrencileri	37
3. Eserleri	39
B. Zemahşerî'nin İlmî Kişiliği	42
1. Zemahşerî ve Diğer İlimler	42
1.1. Zemahşerî ve Tasavvuf	42
1.2. Zemahşerî ve Felsefe	48
C. Kelâm Ekolleri İçerisindeki Konumu	62
1. Behşemiyye ile Hüseyiniyye Arasında Zemahşerî	62
1.1. Zemahşerî'nin Maddenin Şey'iyeti Hakkındaki Görüşleri	63
2. Zemahşerî'nin Mu'tezilî Görüşlerinden Döndüğü İddiaları	68
3. Zemahşerî'nin Şiîliği İddiası	74
4. Zemahşerî'nin Bilginin Kaynaklarına Yaklaşımı	83

İKİNCİ BÖLÜM

USÛL-İ HAMSE ÇERÇEVESİNDE ZEMAHŞERÎ'NİN GÖRÜŞLERİ	91
A. Tevhid	92
1. Zâtî Sıfatlar	107
2. Fiili Sıfatlar	116
a. Allah'ın İrâde Sıfatı	118
b. Allah'ın Kelâm Sıfatı	127
c. Rü'yetullah	131
3. Haberî Sıfatlar	142
B. Adalet (Adl)	152
1. Hüsun-Kubuh	156

2. Hatm (Tab'-ı Kalb) -----	162
3. Hidâyet ve Dalâlet-----	165
4. Müşrik Çocukları-----	169
5. Lütuf-----	172
C. Va'd ve Va'îd -----	176
1. Amellerin Karşılığının Verilmesi (İstihkâk)-----	178
2. Cennet ve Cehennem Ebediliği -----	180
3. Amellerin Birbirini Yok Etmesi (İhbât-Tekfîr) -----	185
4. Tövbe ve Pişmanlıkla Cezânın Düşmesi -----	190
5. Şfaat-----	194
6. Kabir Azabı ve Nimeti-----	199
D. El-Menzile Beyne'l-Menzileteyn -----	204
1. İman-Amel İlişkisi -----	209
2. İmanın Artıp Eksilmesi-----	210
E. Emri bi'l-Ma'rûf ve Nehyi ani'l-Münker -----	211

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZEMAHŞERÎ'NİN NÜBÜVVET VE SEM'İYYÂTA İLİŞKİN BAZI KONULARA DAİR YORUMLARI -----

A. Nübüvvet -----	215
1. Nübüvvetin Gerekliliği ve İmkânı -----	217
2. Nübüvvet-Mûcize İlişkisi -----	223
3. Peygamberlerin Sıfatları-----	228
4. Nübüvvete Delâlet Açısından Kur'an ve Kur'an'ın İ'cazı -----	230
5. Resûl-Nebî Ayırımı -----	233
6. Sarfe Teorisi-----	234
7. Nesh, Bedâ, Muhkem ve Müteşâbih -----	236
B. İmâmet-----	239
C. Âhiret Hayatı -----	251
1. Yeniden Yaratma (İ'âde) -----	254
2. Mîzan-----	258
3. Sırat-----	261

SONUÇ ----- 267

BİBLİYOGRAFYA ----- 275

KISALTMALAR

AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bk.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
İÜİFD	: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÜİFD	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ö.	: Ölümü
s.s.	: Sayfa sayısı
thk.	: Tahkik eden
ty.	: Basım tarihi yok
TYEKB	: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
UÜİFD	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
vd.	: Ve diğerleri
yy.	: Yayın yeri yok